พญานาคในพระพุทธศาสนา จากสยามก่อนสมัยใหม่ถึงประเทศไทยในปัจจุบัน[1]
บทที่หนึ่ง : ที่ทางของพญานาคในอดีตกาล

แปลและปรับเปลี่ยนจาก The place of the Naga in Thai Buddhism, from pre-modern Siam to modernised Thailand, Section One: The place of the Naga in the past เขียน (พ.ศ.๒๕๕๑)
แปลและปรับเปลี่ยนบทความ โดย ภัทรารัตน์ สุวรรณวัฒนา (Email: PS41465995@gmail.com)
หมายเหตุ* บทความนี้เขียนจากการศึกษาสิ่งที่สนใจเป็นการส่วนตัวและไม่เน้นรูปแบบที่ถูกต้องในเชิงวิชาการ

บทความนี้มาจากการศึกษาที่ทางของพญานาคในพุทธศาสนาไทยซึ่งเปลี่ยนแปลงไปตามบริบททางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ฯลฯ โดยเริ่มศึกษาจากยุคสยามก่อนสมัยใหม่จนถึงประเทศไทยในปัจจุบัน ในสมัยโบราณ ความเชื่อเรื่องพญานาคอาจเป็นส่วนหนึ่งของความเชื่อในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อยู่ก่อนที่พุทธศาสนาแผ่เข้ามาและหลอมรวมเข้ากับพุทธศาสนาในภายหลัง หรืออาจเป็นความเชื่อจากวัฒนธรรมในอินเดียที่แผ่เข้าสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ในปัจจุบัน เราพบพญานาคได้ในงานศิลปะตามวัดวาอารามต่างๆ ในวรรณกรรมทางศาสนา[2] และในประเพณีหรือเทศกาลท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคเหนือและอีสานของประเทศไทย แต่กระนั้น เมื่อเวลาผ่านไป ประเทศไทยมีการเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆซึ่งทำให้ที่ทางของพญานาคจำต้องเปลี่ยนไปดุจกัน ปัจจัยสำคัญประการหนึ่ง คือ ตั้งแต่ช่วงรัชกาลที่ ๔ - ๕ เป็นต้นมา วิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์สมัยใหม่เริ่มมีอิทธิพลมากและวิธีคิดแบบนี้ดูจะขัดแย้งกับจักรวาลวิทยาแบบที่ปรากฏใน *ไตรภูมิกถา* และวิธีคิดแบบนี้ไม่อาจยอมรับเรื่องราวอภินิหารซึ่งปรากฏในพุทธศาสนาว่าเป็นความจริงได้

ดูเหมือนว่าผู้ปฏิรูปศาสนา ๒ ท่านกล่าวคือ รัชกาลที่ ๔ และ ท่านพุทธทาส มีบทบาทอย่างมากในการจัดระบบความเชื่อในพุทธศาสนาให้เข้ากับวิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ ทั้งนี้ การปฏิรูปพุทธศาสนาของบุคคลทั้ง ๒ เกิดขึ้นพร้อมๆกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ฯลฯ ของ(สยาม/)ไทย ดังนั้น ความเชื่อเรื่องพญานาคซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสังคมไทยก็ได้วิวัฒนาการไปตามการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวด้วย

ทั้งนี้ บทความนำเสนอเนื้อหาโดยแบ่งออกเป็นสามส่วน และมีการจัดเรียงเนื้อหาดังนี้ ;

ส่วนแรก มีเนื้อหาเกี่ยวกับพญานาคที่ปรากฏในศิลปะตามวัดวาอาราม ในวรรณกรรมทางพุทธศาสนาและในประเพณีหรือเทศกาลท้องถิ่นซึ่งเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา

ส่วนที่สอง มีเนื้อหาเกี่ยวกับพญานาคในงานบุญบั้งไฟพญานาค ในช่วงเทศกาลออกพรรษา นับจากประมาณ พ.ศ. ๒๔๙๓ เป็นต้นมาโดยเนื้อหาเน้นประเด็นการปะทะกันระหว่างความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีอยู่

---

[1] แปล “modernised Thailand” โดยเปลี่ยนเป็นคำว่าประเทศไทยในปัจจุบัน เพราะไม่ต้องการเน้นไทยที่ผ่าน “กระบวนการทำให้เป็นสมัยใหม่” ในที่นี้

[2] ในที่นี้จะเน้นพุทธศาสนา

เดิมกับความเชื่อภายใต้ตรรกะของวิทยาศาสตร์สมัยใหม่[3]

ส่วนที่สาม มีเนื้อหาเกี่ยวกับพญานาคในละครโทรทัศน์ของไทย โดยผู้เขียนใช้ ละครเรื่อง *กาษนาคา* เป็นกรณีศึกษา พร้อมบทวิเคราะห์ละคร โดยเชื่อมโยงกับบทวิเคราะห์ก่อนหน้าเกี่ยวกับงานบุญบั้งไฟพญานาค

ข้อสรุปของบทความนี้คือ ที่ทางของพญานาคในพุทธศาสนาในไทยได้วิวัฒนาการไปตามบริบทต่างๆ ในประเทศไทยที่เปลี่ยนแปลงไป และการปฏิรูปพุทธศาสนาในประเทศไทยก็มีผลต่อที่ทางของพญานาคเช่นเดียวกัน

บทที่หนึ่ง : ที่ทางของพญานาค ในอดีตกาล

จุดเริ่มต้นของความเชื่อเรื่องพญานาคในพุทธศาสนาในประเทศไทยเท่าที่ค้นพบได้ในหลักฐานทางประวัติศาสตร์ เป็นช่วงที่พุทธศาสนาแผ่เข้าสู่สุวรรณภูมิ ในคัมภีร์มหาวงศ์มีบันทึกว่าพระเจ้าอโศกมหาราชส่งธรรมทูตคือพระโสณะเถระและอุตระเถระมายังสุวรรณภูมิ โดยทั้งประเทศพม่าและไทยต่างอ้างว่าประเทศของตนอยู่ในพื้นที่นี้

ความเชื่อเรื่องพญานาคปรากฏในอินเดียก่อนการกำเนิดของพุทธศาสนา โดยมีการกล่าวถึงพญานาคในคัมภีร์อถรรพเวท ดังนั้น พุทธศาสนาในยุคต้นอาจหลอมรวมกับความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีอยู่ก่อนหน้า อย่างไรก็ตาม ความเชื่อเรื่องพญานาคอาจมีอยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มาแต่เดิมแล้ว ทั้งนี้ เรื่องราวของพญานาคในพระไตรปิฎกสะท้อนว่าความเชื่อเรื่องพญานาคเป็นส่วนหนึ่งของโลกทัศน์กระแสหลักซึ่งมีอิทธิพลในช่วงที่คัมภีร์ทางพุทธศาสนากำลังพัฒนาขึ้น

ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เรื่องราวในพระไตรปิฎกสะท้อนถึงการผสานกันระหว่างพุทธศาสนากับความเชื่อเรื่องพญานาค อย่างเช่น ตำนานมุจลินทร์พญานาค นิทานชาดกเกี่ยวกับภูริทัตพญานาคซึ่งกล่าวว่าเป็นอดีตชาติหนึ่งของพระพุทธเจ้า นอกจากนี้ ยังมีตำนานท้องถิ่นอีกมากมายเกี่ยวกับพญานาคซึ่งสร้างเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น เมืองหงสาวดีในพม่า กรุงกัมพูชาในเขมร เวียงจันทบุรีในลาว และเมืองหลายเมืองที่อยู่ในบริเวณประเทศไทยปัจจุบัน[4]

ในด้านวรรณกรรมทางศาสนา เรื่องราวของพญานาคเป็นส่วนหนึ่งในวรรณกรรมทางศาสนาของไทยดังที่ปรากฏในวรรณกรรมทางศาสนาของประเทศอื่นๆในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในไตรภูมิกถากล่าวว่าพญานาคอาศัยอยู่ในชั้นจาตุมหาราชิกาซึ่งเป็นสวรรค์ชั้นที่ต่ำที่สุดในกามภูมิ และพญานาคจะกลายร่างเป็นงูเล็กเมื่อจะออกไปหาอาหาร นอกจากนี้ ในพระไตรฏิฏกฝ่ายเถรวาทปรากฏเรื่องราวที่พัฒนาขึ้นจากความเชื่อเรื่องพญานาคและกลายเป็นเรื่องเล่าซึ่งถ่ายทอดกันปากต่อปาก เช่น เรื่องเล่าเกี่ยวกับมุจลินทร์พญานาคผู้ใช้กายคุ้มบังพระพุทธเจ้าในวันที่พายุโหมกระหน่ำหลังจากพระพุทธเจ้าตรัสรู้ นอกจากนั้น ยังมีนิทานเกี่ยวกับ

[3] นักวิชาการแต่ละคนให้นิยามคำว่า "วิทยาศาสตร์สมัยใหม่" ไม่เหมือนกัน ในที่นี้จะขออิงนิยามของ Peter Jackson

[4] สุจิตต์ วงษ์เทศ, *นาคในประวัติศาสตร์อุษาคเนย์*, หน้า ๓๗-๘๕

พญานาคที่ประสงค์จะบวชกับพระพุทธเจ้า[5] และมีบทสวดมนต์ซึ่งมีนัยยอมรับการดำรงอยู่ของพญานาค เช่น พระขันธปริตและพุทธชัยมังคลาคาถาหรือพาหุงมหากา[6]

เรื่องราวของพญานาคในพุทธศาสนา ทั้งที่รับรู้ผ่านประเพณีและการบอกเล่าได้เป็นแรงบันดาลใจให้ศิลปินมากมายสรรค์สร้างงานประติมากรรมและภาพวาดอันงดงามตามวัดวาอารามต่างๆในประเทศไทย เช่น รูปปั้นพระนาคปรกซึ่งมีต้นกำเนิดจากเรื่องราวของมุจลินทร์พญานาค นอกจากนี้ ตามผนังกำแพงวัดต่างๆใน ประเทศไทยยังอาจมีรูปพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งเสวยชาติเป็นภูริทัตพญานาค หรือภาพกาฬนาคราชที่ตื่นขึ้นเมื่อได้ยินเสียงถาดที่พระสิทธัตถะทิ้งลงในแม่น้ำ ซึ่งได้จมลงกระทบกับถาดของพระพุทธเจ้าในอดีตสามใบ ฯลฯ

ภาพถ่ายที่วัดพระพุทธบาทสี่รอย
จ.เชียงใหม่ ประเทศไทย
พ.ศ. ๒๕๕๓

ภาพถ่ายที่เมืองหลวงพระบาง
ประเทศลาว ประมาณ
พ.ศ. ๒๕๔๗

ภาพถ่ายที่เมืองโยนกนาคนคร
จ. เชียงราย ประเทศไทย
พ.ศ. ๒๕๕๐

ในจังหวัดต่างๆของประเทศไทยซึ่งแม่น้ำโขงไหลผ่าน มีตำนานเล่าว่าพญานาคมาสร้างเมืองอยู่ก่อน แต่ภายหลังศิโรราบต่อพระพุทธเจ้าและรับเอาพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำอาณาจักรของตน ตำนานในลักษณะนี้มีมากมาย เช่น ตำนานพระธาตุพนม

คนไทยหลายท่านที่จังหวัดหนองคายยังคงมีความเชื่อว่าบรรพบุรุษของตนคือพญานาค และหลายท่านใช้สกุลที่มีคำว่านาคนำหน้า เช่น นาคเสนและนาคตระกูล นอกจากนั้น ประชาชนในจังหวัดหนองคายและจังหวัดใกล้เคียงจะจัดงานบุญบั้งไฟพญานาคเป็นประจำทุกปีและยังมีประเพณีไหลเรือไฟซึ่งบางแห่งว่าเป็นการบูชาพระพุทธเจ้า บ้างก็ว่าเป็นการบูชาพญานาคไปด้วย

ในประเทศไทย มีประเพณีการบวชนาค คนที่จะบวชเป็นพระจะต้องบวชนาคก่อนโดยจะแต่งกายด้วย

[5] Sarah Shaw, *The Jatakas Birth stories of the Bodhisatta,* หน้า ๑๕๘-๑๕๙

[6] เมธาราช รัตนภาคี, *เปิดตำนานพญานาคราช จากพุทธกาลสู่ตำนานลุ่มน้ำโขง*,หน้า ๔๕

ชุดสีขาวสวยงามและได้รับการเรียกว่านาค ก่อนจะบวชพระอุปัชฌาย์จะถามนาคว่า "มนุษโสสิ?" ซึ่งแปลว่า เจ้าเป็นมนุษย์หรือเปล่า? อาจกล่าวได้ว่า ประเพณีนี้เชื่อมโยงกับเรื่องเล่าที่ว่าพญานาคมีความประสงค์จะบวชในพุทธศาสนาซึ่งจะแจงรายละเอียดในย่อหน้าต่อๆไป

ในทางรากศัพท์ คำว่านาคในบริบททางพุทธศาสนา สามารถสืบไปถึงความหมายในภาษาบาลีซึ่งอนุมานความหมายได้ว่า "ไม่มีบาป" เนื่องจากคำว่า น แปลว่า ไม่ ส่วน อค แปลว่า บาป หากคำว่านาค แปลว่าไม่มีบาปจริง ก็อาจมีนัยถึงช่วงเปลี่ยนผ่านจากความเป็นมนุษย์ไปสู่ความเป็น "นาค" ซึ่งน่าจะมีความบริสุทธิ์กว่ามนุษย์ และขั้นสุดท้ายก็คือความเป็นพระซึ่งอาจถือได้ว่าบริสุทธิ์ที่สุด นอกจากนี้ ความหมายของนาคจากการวิเคราะห์ดังกล่าวอาจสัมพันธ์กับเสื้อผ้าสีขาวอันประณีตที่นาคสวมใส่ อันสามารถจะเป็นสัญลักษณ์ของโลกซึ่งละเมียดละไมและบริสุทธิ์กว่าโลกมนุษย์

ประเด็นที่สอง การใช้คำว่านาคในประเพณีการบวชนาคในเมืองไทยมาจากเรื่องราวของนาคที่ประสงค์จะบวชในพุทธศาสนา ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วว่าชาวไทยรับรู้เรื่องเล่าเกี่ยวกับพญานาคที่ปลอมตัวเป็นมนุษย์ไปบวช แต่เมื่อพญานาคหลับก็ไม่อาจคงลักษณะทางกายภาพดั่งมนุษย์ได้อีกต่อไป เมื่อพระพุทธเจ้าจับได้ก็บอกให้พญานาคสึกจากความเป็นพระเสีย แต่พญานาคขอร้องพระพุทธเจ้าว่า นับจากนี้หากมนุษย์ใดประสงค์จะบวชก็ขอให้เอ่ยนามนาคเพื่อระลึกถึงความศรัทธาในพุทธศาสนาของพญานาค

ในประเด็นนี้ S.J. Tambiah ไม่ได้อภิปรายถึงรากศัพท์ภาษาบาลีของคำว่านาค แต่กล่าวถึงนิทานที่ว่าพญานาคไม่สามารถจะบวชได้ตามประสงค์ และตีความว่านาคคือประตูสู่ความเป็นพระผู้สละแล้วซึ่งสัญลักษณ์ของพญานาคกล่าวคือศัยกภาพในการขยายพันธุ์ จะเห็นได้ว่าลักษณะของนาคกับพระตามการตีความของ S.J. Tambiah นั้นเป็นไปในทางตรงกันข้าม และการบวชคือการเปลี่ยนผ่านจากสภาวะหนึ่งไปสู่อีกสภาวะหนึ่ง ซึ่งตรงนี้ไม่เหมือนกับการตีความของผู้เขียนที่มองว่าความเป็นนาคนั้นอยู่ตรงกลางระหว่างมนุษย์กับพระ

ในมุมมองทางสังคมมานุษยวิทยา เราสามารถพบตำนานและประเพณีอันเกี่ยวโยงกับพญานาคในวัฒนธรรมลุ่มแม่น้ำและวัฒนธรรมที่มีการเกษตรกรรมเป็นรากฐาน ทั้งนี้ ผู้คนที่อาศัยตามลุ่มน้ำแม่โขงมีสภาพชีวิตที่ต้องพึ่งพาน้ำอย่างยิ่งยวด นักวิชาการไทยท่านหนึ่ง คือ สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา กล่าวว่ารูปร่างของพญานาคนั้นคล้ายคลึงกับรูปลักษณ์ของลำน้ำ ดังนั้น พญานาคอาจเป็นสัญลักษณ์ของน้ำและสะท้อนความสำคัญของน้ำด้วย ซึ่งประเด็นนี้คล้ายกับบทวิเคราะห์ของนักวิชาการไทยอีกท่านคือ สุจิตต์ วงษ์เทศ ที่ว่า "นาคเป็นสัญลักษณ์ของเจ้าแห่งดินและน้ำ"[7]

ในบริบททางเทศกาลศาสนาท้องถิ่น S.J. Tambiah ได้ศึกษาเทศกาลทางศาสนาต่างๆในหมู่บ้านภาคอีสานและกล่าวว่าเทศกาลเหล่านี้เกี่ยวข้องกับวงจรทางการเกษตร โดย S.J. Tambiah ยกตัวอย่างที่น่าสนใจของเทศกาลทางศาสนาที่เกี่ยวกับพญานาคไว้สองเทศกาล คือ เทศกาลออกพรรษาและงานบุญพระเวส[8]

---

[7] Sumet Jumsai, *Naga: cultural origins in Siam and the west Pacific* ; สุจิตต์ วงษ์เทศ, *นาค ในประวัติศาสตร์อุษาคเนย์*, หน้า ๕

[8] มาจากชื่อของพระเวสสันดร ซึ่งตามตำนานเล่าว่าเป็นชาติสุดท้ายก่อนที่จะมาเกิดและบรรลุเป็นพระพุทธเจ้า ดู S.J. Tambiah, *Buddhism and the spirit cults in North-East Thailand*, หน้า ๑๖๐

ช่วงออกพรรษา เป็นระยะสิ้นสุดฤดูฝนประมาณเดือนตุลาคม และเป็นเวลาที่พืชพันธุ์ต่างๆที่ปลูกไว้ได้เติบโตขึ้นแล้ว น่าสนใจว่าในเดือนนี้มีงานบุญบั้งไฟพญานาค และในช่วงเวลาเดียวกันนี้ชาวบ้านจะยิงบั้งไฟพญานาคขึ้นฟ้าเพื่อขอฝน ส่วนในงานบุญพระเวส ซึ่งเป็นงานบุญใหญ่ประจำปีนั้น ชาวบ้านจะอัญเชิญพระอุปคุตมาที่งานบุญ โดยชาวบ้านเชื่อกันว่าพระอุปคุตนั้นเป็นพญานาคซึ่งเป็นบุตรของพระพุทธเจ้ากับนางเงือก[9]

จากสองตัวอย่างที่กล่าวมานี้ S.J. Tambiah ตีความเรื่องพญานาคคล้ายกับ สุเมธ ชุมสายฯ กล่าวคือ การนำความเชื่อเรื่องพญานาคไปเชื่อมโยงกับน้ำและวงจรทางเกษตรกรรม แต่ S.J. Tambiah มีข้อมูลอันชวนคิดเกี่ยวกับพระอุปคุตในพิธีกรรมทางศาสนาในช่วงเดือนที่มีการฉลองการเก็บเกี่ยวผลผลิตทางเกษตรกรรม ทั้งนี้ S.J. Tambiah กล่าวว่า พระอุปคุตเป็นสัญลักษณ์ของน้ำซึ่งเป็นธาตุตามธรรมชาติ ส่วนการกล่าวถึงพระอุปคุตในฐานะที่เป็นบุตรของพระพุทธเจ้าและนางเงือกนั้นเป็นการที่ธาตุธรรมชาติคือธาตุน้ำศิโรราบและแปรเปลี่ยนหลอมรวมกับตัวแทนของพุทธศาสนา

ภาพถ่ายที่วัดพระพุทธบาทสี่รอย จ.เชียงใหม่ ประเทศไทย ม.ค. ๒๕๕๓

[9] มีตำนานเกี่ยวกับพระอุปคุตสองแบบ ตำนานแบบแรกกล่าวว่า พระอุปคุตเป็นเณรที่อาศัยอยู่ในหนองน้ำ บิดาอุปคุตคือพระพุทธเจ้าและมารดาคือนางเงือก เนื่องจากพระพุทธเจ้าปล่อยอสุจิลงในน้ำและนางเงือกก็ได้กลืนอสุจินั้นลงไปจึงได้ตั้งครรภ์และให้กำเนิดอุปคุต อีกตำนานหนึ่งกล่าวว่าพระอุปคุตเป็นพญานาคที่อาศัยในน้ำและน้ำก็คืออุปคุต โดยตำนานนี้อาจได้รับการปรับเปลี่ยนมาจากตำนานพระอุปคุตในภาษาสันสกฤต ดู S.J. Tambiah, *Buddhism and the spirit cults in North-East Thailand,* หน้า ๑๖๙-๑๗๐

ในมุมมองทางศาสนา มีเรื่องเล่าว่าพระหลายรูปซึ่งคนไทยเป็นจำนวนมากเชื่อว่าเป็นพระอริยสงฆ์เคยพบปะกับพญานาค ยกตัวอย่างเช่น พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต และพระอาจารย์ชอบ ฐานสโม ฯลฯ ดังนั้น สถานภาพทางจิตวิญญาณของพระเหล่านี้อาจโน้มน้าวให้คนเชื่อเรื่องพญานาคได้โดยอ้อม

ในสองย่อหน้านี้จะให้ตัวอย่างโดยย่อจากหนังสือ *พระอริยสงฆ์พบพญานาค* สองตัวอย่าง เรื่องที่หนึ่ง อาจารย์มั่นเป็นพระป่าซึ่งมีชื่อเสียงในทางวิปัสนาในภาคอีสาน คนไทยเป็นจำนวนมากเชื่อว่าพระอาจารย์มั่นบรรลุอรหันต์และสามารถสื่อสารกับสิ่งมีชีวิตในภพภูมิอื่นได้ เช่น สื่อสารกับเทวดาและพญานาค กล่าวกันว่า เทวดาและพญานาคมักมาฟังอาจารย์มั่นเทศน์เป็นประจำในช่วงที่อาจารย์มั่นออกธุดงค์ในป่า

เรื่องที่สองเป็นเรื่องของอาจารย์ชอบซึ่งเป็นลูกศิษย์ของอาจารย์มั่น เชื่อกันว่าอาจารย์ชอบสามารถสื่อสารกับสรรพชีวิตในภพภูมิอื่นได้ อาจารย์ชอบเล่าว่า เมื่อครั้งท่านไปเชียงใหม่ มีชายผู้หนึ่งมีรัศมีงามเหนือสามัญมาทำบุญกับท่าน ภายหลังท่านพบว่า ชายผู้นี้เป็นพญานาค อาจารย์ชอบจึงถามชายผู้นี้ว่าต้องการอะไร พญานาคตนนั้นตอบว่า เขาเพียงประสงค์จะให้ทาน รักษาศีล และเจริญสมาธิภาวนาเท่านั้น[10]

อันที่จริง มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับพระอริยสงฆ์พบพญานาคอยู่มากมาย ผู้เขียนขอยุติเรื่องราวไว้เท่านี้ และเพียงจะชี้ว่าเรื่องราวเหล่านี้มีส่วนทำให้ความเชื่อเรื่องพญานาคหลอมรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งในพุทธศาสนาในประเทศไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริเวณลำน้ำโขงซึ่งเชื่อกันว่าเป็นบริเวณซึ่งเชื่อมกับเมืองบาดาลของพญานาค และเป็นบริเวณที่พระป่าทางภาคอีสานมักไปออกธุดงค์ด้วย

บทต่อไปจะกล่าวถึงงานบุญบั้งไฟพญานาคในช่วงเทศกาลออกพรรษา และความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคในบริบทของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว และจากนั้นจะอธิบายต่อไปเกี่ยวกับการปฏิรูปพุทธศาสนาที่สำคัญสองช่วง คือ สมัยรัชกาลที่ ๔ กับสมัยท่านพุทธทาส ซึ่งมีผลกระทบกับวิธีคิดและความเชื่อทางศาสนาแบบเดิมที่ยอมรับการดำรงอยู่ของชีวิตในภพภูมิอื่นนอกเหนือจากมนุษย์ ทั้งนี้ วิธีคิดและความเชื่อแบบเดิมได้ปะทะกับตรรกะของวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ซึ่งปฏิเสธสิ่งที่พิสูจน์ไม่ได้ด้วยหลักฐานทางวัตถุในเชิงประจักษ์นิยม

---

[10] ดูเพิ่มเติม พันธกานต์ กิ้มทอง, *พญานาคกับพระอริยสงฆ์ไทย*

บรรณานุกรม

I หนังสือภาษาอังกฤษ

Ali, Daud, *Courtly culture and political life in early medieval India*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004

Davies, Merryl Wyn, *Post-modern encounters Darwin and Fundamentalism*, London: Penguin books, 2000

Griswold, Alexander B., *King Mongkut*, London: University Microfilms International, 1982

Jackson, Peter A., *Buddhadasa, Theravada Buddhism and modernist reform in Thailand,* Chiang Mai: Silkworm Books, 2003

Jumsai, Sume, Na `Aytthaya, with contributions by R. Buckminster Fuller, *Naga: cultural origins in Siam and the west Pacific*, Bangkok: Chalermnit Press and DD Books, 1997

Shaw, Sarah, *trans., The Jatakas, Birth stories of the Bodhisatta,* New Delhi; New York: Penguin Books, 2006

Tambiah, S.J., *Buddhism and the spirit cults in North-East Thailand,* Cambridge: Cambridge University Press, 1970

Tarling, Nicholas, Edit*, the Cambridge History of South East Asia, Volume one, from early times to c. 1500,* Cambridge: Cambridge University Press, 1992, pp 55-182

Tiyavanich, Kamala, *Forest Recollections: wandering monks in twentieth-century Thailand,* Honolulu: University of Hawai Press, 1997

II หนังสือภาษาไทย

ธรรมะมีเดีย, *คู่มือการชมบั้งไฟพญานาคจังหวัดหนองคาย*, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์น้ำฝน, พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๕๓๙

พันธกานต์ กิ้มทอง, *พญานาคกับพระอริยสงฆ์ไทย,* นครราชสีมา: สำนักพิมพ์ธัญญพัทธ์

เมธาราช รัตนภาคี, *เปิดตำนานพญานาคราช จากพุทธกาลสู่ตำนานลุ่มน้ำโขง*, นนทบุรี: สำนักพิมพ์อุทธยานความรู้, พ.ศ. ๒๕๕๑

วศิณ อินทสระ, *ประวิตศาสตร์พระพุทธศาสนา*, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณาคาร, พิพม์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๕๒๕

สุจิตต์ วงษ์เทศ, *นาคในประวัติศาสตร์อุษาคเนย์,* กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, พิมพ์ครั้งแรก ๒๕๔๓

สุลักษณ์ ศิวรักษ์, *ศิวสีหนาท*, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ ศึกษิตสยาม, พ.ศ. ๒๕๕๐